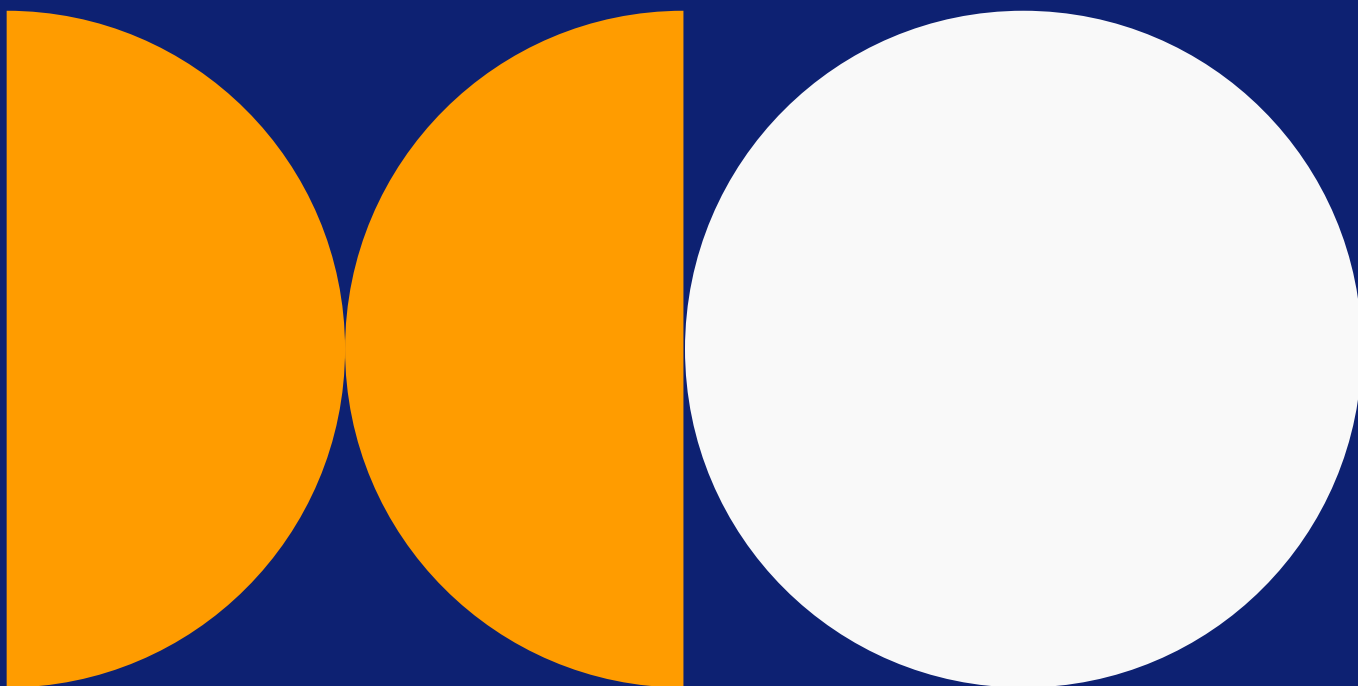

Forskningsöversikt 2023

Humaniora och samhällsvetenskap

Forskningsöversikt 2023

Humaniora och samhällsvetenskap

VR2305

Dnr 3.5-2022-06455

ISBN 978-91-88943-80-4

Swedish Research Council

Vetenskapsrådet

Box 1035

SE-101 38 Stockholm, Sweden

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning.....	3
Förord	4
Sammanfattning.....	5
Summary.....	7
1 Inledning.....	9
2 Forskningens förutsättningar, kvalitet och genomslag	11
3 Utmaningar och utvecklingsmöjligheter	20
3.1 Forskningsfinansiering och tematiska satsningar	20
3.2 Interdisciplinär forskning och infrastrukturer	21
3.3 EU:s forskningsfinansiering	23
3.4 Forskningens integritet och forskningsetik.....	24
3.5 Strategiska utvärderingar	26
3.6 Meritering och rekrytering.....	27
4 Rekommendationer	29

Förord

Denna rapport innehåller rekommendationer om insatser som ska främja forskningen inom humaniora och samhällsvetenskap i Sverige, baserat på analyser av nuläge och trender för forskningen inom området. Rapporten kommer att ligga till grund för Vetenskapsrådets strategiska arbete tillsammans med översikter för övriga forskningsområden. De utgör också ett centralt material för Vetenskapsrådet i arbetet med att ta fram underlag till den kommande forskningspolitiska propositionen. Forskningsöversikten är utarbetad av ämnesrådet för humaniora och samhällsvetenskap.

Ämnesrådet (ÄR-HS) tillsatte en arbetsgrupp vid sitt konstituerande sammanträde den 4 februari 2022 som fick i uppgift att förbereda utkast till en forskningsöversikt och löpande presentera dessa för ämnesrådet. Arbetsgruppen har bestått av ämnesrådsledamöterna Bengt Jacobsson, Åsa Lundqvist och Helene Whittaker. Behjälpliga i arbetet har varit huvudsekreteraren Stefan Svallfors, koordinatören Anders Sundin och beredningssamordnaren Sara Packalén. Arbetsgruppen har presenterat sitt arbete och fått synpunkter från övriga ledamöter i ÄR-HS vid ordinarie sammanträden den 30 mars, 19 september, 26–27 oktober och 28 november 2022 samt vid det ordinarie strategisammanträdet den 23–24 maj 2022. Synpunkterna har allteftersom inarbetats i dokumentet som i sin nuvarande form antogs per capsulam den 9 december 2022.

Gruppens arbete har via huvudsekreteraren och ÄR-HS ordföranden stämts av fortlöpande med övriga ämnesråd och kommittéer (ÄRK). Vid styrelsens strategidag den 8 juni 2022 presenterades huvuddragen i forskningsöversikten och ämnesrådets ordförande fick återkoppling på dessa. Forskningsöversikten har också varit föremål för synpunkter från Vetenskapsrådets styrelse vid deras sammanträden den 29 september och 10 november 2022. Synpunkter från styrelse och övriga ÄRK har beaktats innan forskningsöversikten gjordes klar.

ÄR-HS arrangerade en öppen hearing den 1 september 2022 för det svenska forskarsamhället där ett utkast av forskningsöversikten ventilerades. Vid denna hearing var professor Anna Dreber Almenberg (Handelshögskolan i Stockholm), professor Anders Ekström (Uppsala universitet) och professor Ruth Mannelqvist (Umeå universitet) särskilt utsedda kommentatorer. Vidare har detta utkast varit föremål för en öppen webbkonsultation under perioden 25 augusti till 7 september 2022. ÄR-HS vill tacka alla dem som lämnat synpunkter på forskningsöversikten i samband med hearingen eller i webbkonsultationen.

Malin Rönnblom, ordförande ÄR-HS, Vetenskapsrådet

Stefan Svallfors, huvudsekreterare ÄR-HS, Vetenskapsrådet

Sammanfattning

Denna forskningsöversikt för humaniora och samhällsvetenskap lyfter fram vad som behövs för att skapa långsiktighet inom den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen, underlätta och utveckla hållbara arbetsvillkor för områdets verksamma forskare samt slå vakt om forskningens integritet och autonomi.

Ämnesrådet fokuserar på följande i sina rekommendationer:

- Finansieringen av den fria forskningen inom humaniora och samhällsvetenskap är i stort behov av en kraftfull förstärkning.
- Den nuvarande mixen av små och medelstora satsningar av forskningsfinansiering har varit tillfredsställande och bör behållas.
- Tematiska satsningar bör användas sparsamt och fokusera på de allra mest angelägna samhällsutmaningarna samt göras långsiktiga och breda samt utformas i samarbete med forskarsamhället.
- Interdisciplinära projekt och miljöer bör främjas och utvecklas samt motiveras utifrån forskningens behov och forskningsproblemens karaktär.
- Forskningsfinansiärer och lärosäten bör gemensamt försöka skapa bättre förutsättningar för karriärer som spänner över skilda ämnesområden.
- Bättre fungerande karriärvägar och öppen meritokratisk rekrytering med forskningens kvalitet i centrum bör stärkas.
- Meritbedömning bör baseras på vad som faktiskt åstadkommit och inte på var eller i vilken form insatserna gjorts.
- Satsningen på nationella forskarskolor bör fortsätta och förstärkas med särskild tonvikt på små ämnen med kompetensförsörjningsproblem.
- Infrastrukturfinansiering som motsvarar ämnesområdets behov av ”medelstora” infrastrukturer bör säkerställas med ett tydligt ”portföljtänkande”, så att inte fördyringar av internationella storskaliga infrastrukturer riskerar att tränga undan finansieringen inom humaniora-samhällsvetenskap, HS-området.
- En storskalig satsning bör genomföras på digitalisering av bibliotekens, museernas och arkivens samlingar för att säkerställa att de bevaras och görs tillgängliga.
- Ett systematiskt och långsiktigt arbete bör bedrivas för att göra det mer attraktivt för svenska forskare att söka och få forskningsmedel från Europeiska forskningsrådet och annan EU-finansiering.
- Utvärderingar av forskningens kvalitet och genomslag bör i större utsträckning fokusera på strategiskt intressanta områden snarare än att organiseras per disciplin eller lärosäte.
- Frågor om forskningsetik och forskningens integritet bör också fortsättningsvis vara föremål för en djupgående och kontinuerlig reflektion.
- Den rättsliga regleringen av forskningsetiken bör ses över, så att den skyddar personlig integritet och värdighet utan att bidra till att angelägen forskning försvåras oproportionerligt.

- Forskningens integritet och autonomi ska försvaras mot alltför långtgående samverkanskrav.
- Universitetens styrning bör inte begränsa forskarnas kreativitet genom en ensidig fokusering på benchmarking och ranking.
- Administration bör inte tillåtas ta för stor del av forskarnas tid.
- Forskarsamhället och forskningsfinansiärerna ska främja en god forskningskultur där karriärmässigt framdrivna krav eller rollsammanblandning inte lockar forskare till otillbörliga tillvägagångssätt.

Summary

This research review for the humanities and social sciences highlights what is needed to create a long-term approach in the humanities and social sciences, to facilitate and develop sustainable working conditions for researchers, and to assure the integrity and autonomy of the research.

In its recommendations, the Scientific Council for Humanities and Social Sciences focuses on:

- Independent research in humanities and social sciences is in great need of strongly increased funding.
- The current mix of small and medium-sized research grants has been successful and should be retained.
- Thematic initiatives should be used sparingly, and should focus on the most urgent societal challenges, should be long-term and broad, and should be designed in collaboration with the research community.
- Inter-disciplinary projects and environments should be encouraged and developed, and should be determined by the needs of research and the nature of the research problems.
- Research funding bodies and higher education institutions should jointly develop better preconditions for careers that span different scientific fields.
- Better functioning career paths and open, meritocratic recruitment focusing on research quality should be strengthened.
- Merit assessment should be based on what has actually been achieved, and not on where or in what form the research was published.
- The funding of national graduate schools should continue and be strengthened, with particular emphasis on smaller subjects with problems of retaining competence in the long-term.
- Infrastructure funding corresponding to the scientific field's needs for medium-sized infrastructure should be safeguarded, which includes a distinct "portfolio" approach, so that cost increases for large-scale international infrastructures do not put at risk the funding of humanities and social sciences infrastructure.
- A large-scale initiative should be implemented for digitising the collections of libraries, museums and archives, to ensure they are preserved and made accessible.
- Systematic and long-term efforts should be made to make it more attractive for Swedish researchers to apply for and receive research funding from the European Research Council and other EU funding bodies.
- Evaluations of the quality and impact of research should to a greater extent focus on strategically interesting fields, rather than being organised per discipline or per higher education institution.
- Issues relating to research ethics and research integrity should continue to be subject to in-depth and continuous reflection.

- The legal regulation of research ethics should be reviewed, to ensure it protects personal integrity and dignity without contributing to urgent research being made disproportionately difficult.
- The integrity and autonomy of research should be defended against too far-reaching demands for collaboration with stakeholders.
- The governance of higher education institutions should not limit the creativity of researchers through a one-sided focus on benchmarking and ranking.
- Administration should not be allowed to take up too large a proportion of researchers' time.
- The research community and research funding bodies should promote a sound research culture, where career considerations or role confusion do not tempt researchers to adopt inappropriate practices.

1 Inledning

Forskning inom humaniora och samhällsvetenskap rör fundamentala frågor om vad det innebär att vara människa och hur samhällets gemenskap och konflikter kan förklaras. Forskningen omfattar allt från människans hjärna till den globala geopolitiken, från individers handlande till långsiktiga kulturförändringar. Vårt tänkande, vårt språk, vår samhandling och organisering, våra ekonomiska förhållanden och våra existentiella tillhörigheter: allt detta och mer därtill utgör områden för den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen. Denna forskning har ett fundamentalt egenvärde för ett samhälle genom att den beskriver och förklarar människan som social och kulturell varelse och därmed formar de sätt på vilka vi förstår oss själva, vårt samhälle och våra medmänniskor.

Sådan forskning är dessutom av avgörande betydelse för att framgångsrikt kunna ta sig an viktiga samhälleliga problem och utmaningar. Samhällets institutioner, historiska minne, kulturella perspektiv och praktiker samt fördelning av resurser och skillnader i livsvillkor är alla faktorer som på ett genomgripande sätt möjliggör och begränsar förbättringar och sociala framsteg. En ökad förståelse för hur sådana förhållanden uppstår och förändras är därför av väsentlig betydelse för samhällets fortsatta utveckling. De samhällsutmaningar vi nu står inför såväl i Sverige som på global nivå kommer att kräva stora insatser från humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning för att skapa framgångsvägar och lösningar. Vilken forskning som kommer att visa sig värdefull i försöken att skapa ett bättre samhälle är dock ofta svår att förutse och planera på förhand. Därför finns ett stort samhälleligt behov av en bred och långsiktig kunskapsuppgyggnad inom detta vittomfamnande vetenskapsområde.

Detta dokument är en forskningsöversikt av området, framtagen av Vetenskapsrådets ämnesråd för humaniora och samhällsvetenskap. Avsikten är inte att göra någon omfattande och detaljerad kartläggning av den samlade forskningen – en i sanning omöjlig och därtill kanske mindre meningsfull uppgift. Översiktens syfte är i stället att identifiera centrala utmaningar och utvecklingsmöjligheter mot en övergripande bakgrund av tillståndet för forskningen i Sverige idag. Syftet är också att komma med ett antal rekommendationer om hur förutsättningarna för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning kan förbättras. Översikten är alltså analyserande och i huvudsak framåtsyftande, även om den bygger på beskrivningar av aktuella förhållanden och trender. Vårt syfte är att framhålla vad som behövs för att skapa långsiktighet inom den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen, underlätta och utveckla hållbara arbetsvillkor för områdets verksamma forskare samt slå vakt om forskningens integritet och autonomi.

Forskningsöversikten bygger vidare på den förra forskningsöversikten för humaniora och samhällsvetenskap.¹ Många av de resultat och rekommendationer som den förra forskningsöversikten innefattade är lika aktuella idag, men den nya översikten introducerar också flera nya områden och argument.

Översikten består av tre huvudavsnitt. I det första beskrivs några viktiga förutsättningar för svensk forskning inom humaniora och samhällsvetenskap. Tyngdpunkten ligger på den forskning som finansieras av Vetenskapsrådet men med sidoblickar på andra viktiga forskningsfinansiärer liksom på lärosätenas finansiering. Översiktens andra avsnitt identifierar centrala utmaningar och utvecklingsmöjligheter för området, som gäller såväl forskningsfinansieringens omfattning och struktur som andra utmaningar av närmast forskningskulturellt slag. I det avslutande avsnittet presenteras ett antal rekommendationer för forskningsområdet för att förbättra forskningens förutsättningar och kvalitet.

¹ Forskningsöversikt 2019 Humaniora och samhällsvetenskap. [Forskningsöversikt 2019 Humaniora och samhällsvetenskap - Vetenskapsrådet \(vr.se\)](https://www.vr.se/om-vr/forskningsoversikt-2019)

2 Forskningens förutsättningar, kvalitet och genomslag

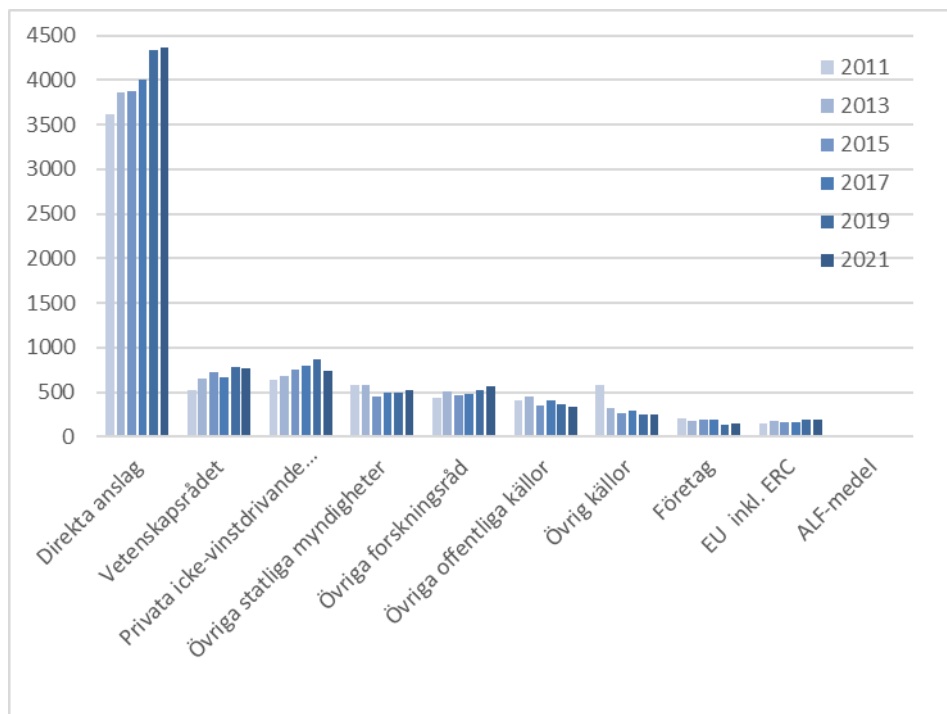
Forskningen inom humaniora och samhällsvetenskap påverkas i hög grad av de allmänna institutionella förutsättningarna på landets lärosäten. Till dessa hör ett omfattande undervisningsuppdrag både för sektorn i stort och för individuella anställda. Många svenska universitetslektorer har till exempel relativt lite tid för egen forskning i sina tjänster. Forskningen är spridd över många forskningsmiljöer och en stor andel av dessa är relativt små.

Kompetensförsörjningen för många små ämnen, särskilt inom humaniora, är på många håll prekär, inte minst för att alltför få doktorander kan finansieras. Dessa förutsättningar gör området starkt beroende av universitetsextern finansiering från forskningsråd och stiftelser.

I diagrammen 1.1 (kronor) och 1.2 (procentuell fördelning) visas för humanioras och samhällsvetenskaps del hur fördelningen mellan lärosätenas basfinansiering och externfinansiering ser ut och har förändrats under den senaste tioårsperioden. Som framgår av diagrammen svarar lärosätenas ramanslag för en relativt stor andel av de samlade forskningsintäkterna och denna har ökat något under senare år. Man ska dock ha i åtanke att en stor del av denna basfinansiering idag används för att finansiera doktorander snarare än disputerade forskare. I diagrammet framgår vidare att både Vetenskapsrådet och de privata stiftelserna är viktiga finansiärer för området och att denna finansiering ökat något under 2010-talet.

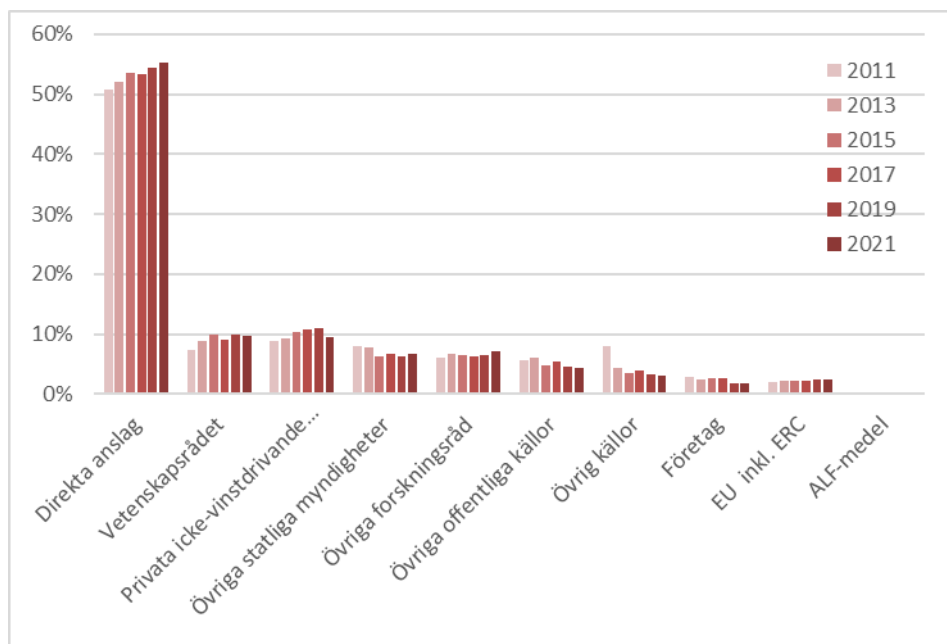
I diagrammen 2.1 och 2.2 nedan visas finansieringskällor för olika discipliner och områden inom samhällsvetenskap (Diagram 2.1) och humaniora (Diagram 2.2). Vi ser dels den totala finansieringen, dels den som förmedlas via Vetenskapsrådet. Diagrammet indikerar att discipliner och områden i olika hög grad är beroende av Vetenskapsrådets finansiering. Området "Ekonomi och näringsliv" har till exempel en betydligt större andel av den samlande finansieringen än det har i fråga om Vetenskapsrådets finansiering. Detta är en reflektion av det faktum att vetenskapsområdet har fler och andra finansieringskällor än Vetenskapsrådet och andra statliga finansiärer.

Diagram 1.1. Högskolesektorns FoU-utgifter inom humaniora och samhällsvetenskap (exklusive utbildningsvetenskap) per finansieringskälla, 2011–2021 (2021 års priser, miljoner kronor).

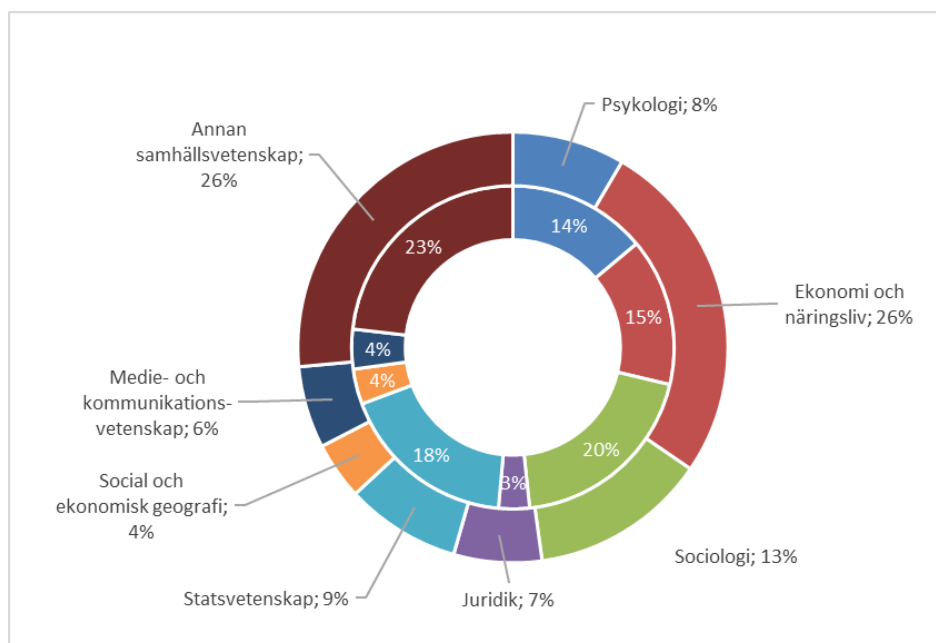
Källa: SCB och konjunkturinstitutet (prognosdatabasen, september 2022). Not. Övriga forskningsråd består av Formas, Forte och Vinnova.

Diagram 1.2. Högskolesektorns FoU-utgifter inom humaniora och samhällsvetenskap (exklusive utbildningsvetenskap) per finansieringskälla, 2011–2021 (andelar av totala FoU-utgifter).

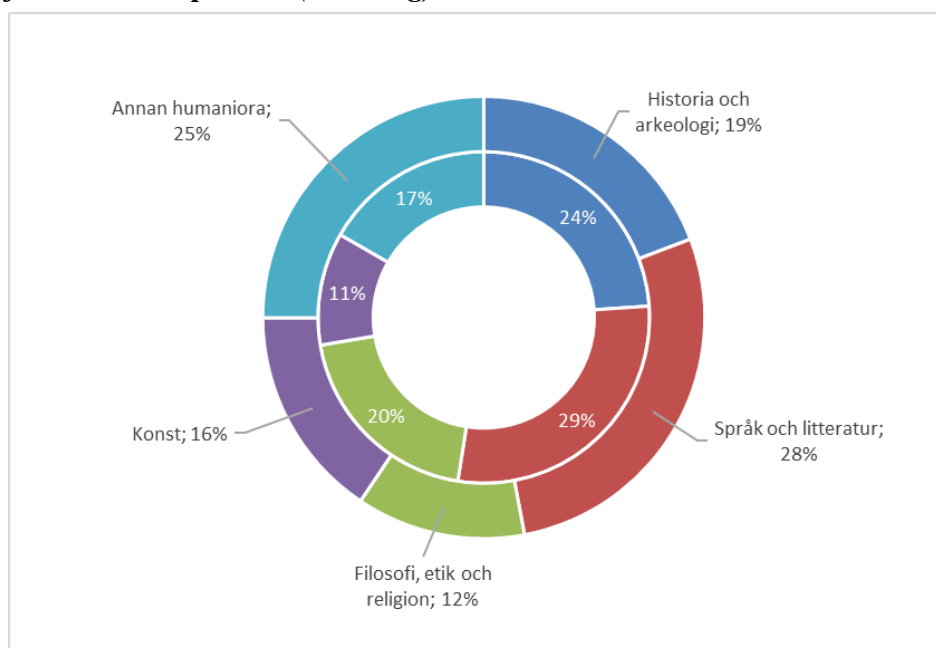
Källa: SCB. Not. Övriga forskningsråd består av Formas, Forte och Vinnova.

Diagram 2.1: Högskolesektorns fördelning av FoU-utgifter inom samhällsvetenskap (exklusive utbildningsvetenskap) från samtliga finansieringskällor (yttre ring) och från Vetenskapsrådet (inre ring) år 2021.

Källa: SCB.

Diagram 2.2: Högskolesektorns fördelning av FoU-utgifter inom humaniora och konst från samtliga finansieringskällor (yttre ring) och från Vetenskapsrådet (inre ring) år 2021.

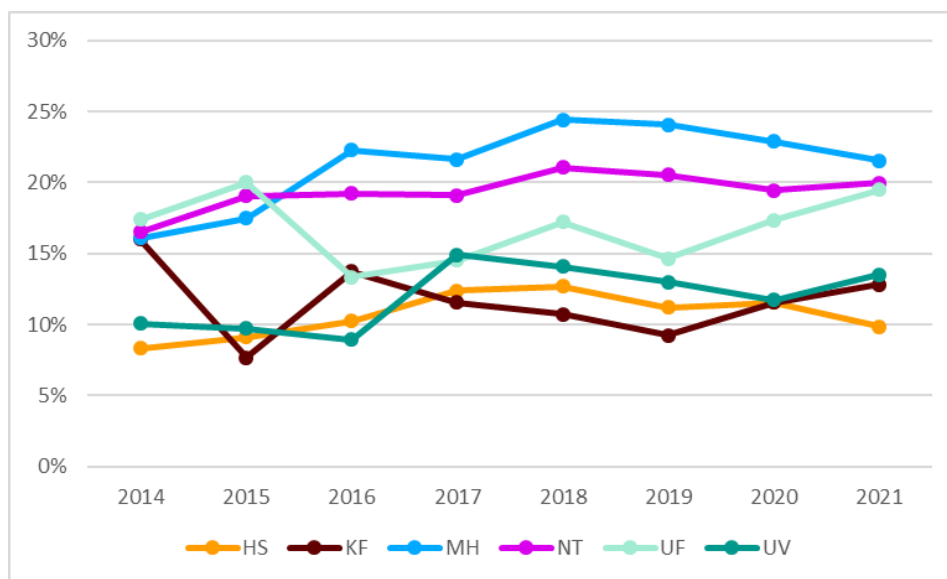

Källa: SCB.

I Diagram 3 visas beviljandegrader inom humaniora och samhällsvetenskap jämfört med Vetenskapsrådets övriga vetenskapsområden. Som framgår har HS

de lägsta beviljandegraderna av samtliga vetenskapsområden och ligger på ungefär halva beviljandegraden jämfört med de två andra huvudområdena Medicin och hälsa (MH) och Natur- och teknikvetenskap (NT). HS har även lägre beviljandegrader än Utbildningsvetenskap (UV), Utvecklingsforskning (UF) och Konstnärlig forskning (KF).

Diagram 3. Beviljandegrad per ämnesområde för fria projektbidrag, 2014–2021.

Dessa låga beviljandegrader är helt beroende av den fördelning områdena emellan som bestäms av regeringen. Under perioden 2017–2021 beviljade HS i fria projektbidrag mellan cirka 450–550 tkr per sökande (alla sökanden inräknade).

Som framgår av Tabell 1 nedan är detta det ämnesområde som har de lägsta beviljade beloppen per sökande.² En mellangrupp utgörs av utbildningsvetenskap och naturvetenskap och teknik med cirka 600–800 tkr per sökande. De högsta beviljade beloppen per sökande, omkring 1 mnkr, återfinns inom medicin och hälsa. Till denna av regeringen orsakade snedfördelning ska läggas att medicin/hälsa och naturvetenskap/teknik har fler och djupare finansieringskällor bland stiftelsefinansierarna än vad humaniora och samhällsvetenskap har.

² Notera att beloppen gäller beviljade belopp per **alla** ansökningar, inte per **beviljade** ansökningar. Detta är det mest relevanta måttet på relativ resursfördelning mellan vetenskapsområden.

Tabell 1: Totalt beviljat belopp per sökande per ämnesområde. Fria projektbidrag, 2017–2021 (kronor).

	2017	2018	2019	2020	2021
HS	497 001	536 709	480 376	493 431	435 355
KF	448 500	466 071	433 976	482 083	462 295
MH	920 945	1 134 215	1 071 000	913 988	986 158
NT	702 866	778 742	776 877	747 627	816 730
UV	742 684	699 659	705 032	625 219	692 866
Totalt	702 097	798 570	760 476	710 204	736 526

Finansiering från statliga forskningsråd och privata stiftelser kommer i olika storlekar och former. Det helt dominerande finansieringsinstrumentet är projektbidrag. Sådana projektbidrag omfattar oftast 2–4 års finansiering för små forskargrupper eller enskilda forskare. Dessutom finns ett antal finansieringsinstrument som Vetenskapsrådet och andra svenska aktörer använder. Det handlar till exempel om de ”medelstora” forskningsmiljöbidragen som ÄR-HS fördelar vartannat år (typisk omfattning 5–6 forskare över 5–6 år) och de programstöd som Riksbankens Jubileumsfond delar ut årligen (typisk omfattning 5–10 forskare över 6–8 år).

Sedan 2022 finansierar Vetenskapsrådet dessutom forskarskolor, både sådana som skapar samordning mellan lärosäten och institutioner och sådana som delfinansierar doktorandutbildning. Därutöver delar svenska finansiärer ut ett antal bidrag som syftar till att stötta enskilda forskares karriärutveckling, som postdokbidrag och bidrag för senare karriärkonsolidering. Däremot använder svenska finansiärer idag särskilda stöd för ledande seniora forskare i liten omfattning.

Vad gäller jämställdheten mellan män och kvinnor är den relativt god inom detta forskningsområde som framgår av tabell 2 nedan. Tabellen visar att beviljandegraderna under senare år varit närmast identiska för män och kvinnor. Enligt tabellerna 3 och 4 nedan finns dock en liten men konstant underrepresentation av kvinnor som söker medel från Vetenskapsrådet jämfört med deras andel av de anställda på lärosätena.

Tabell 2. Jämställdhet. Beviljandegrader 2017–2021.

År	Kvinnor	Män	Totalt
2017	14 %	16 %	15 %
2018	13 %	14 %	14 %
2019	14 %	13 %	13 %
2020	12 %	12 %	12 %
2021	12 %	10 %	11 %

Tabell 2 täcker bidragsformerna fritt projektbidrag, bidrag till forskningsmiljö, projektbidrag med inriktning inom HS och internationell postdok inom HS + UV.

Tabell 3. Jämställdhet. Könsfördelning i söktryck 2017–2021.

År	Kvinnor	Män
2017	47 %	53 %
2018	45 %	55 %
2019	47 %	53 %
2020	48 %	52 %
2021	49 %	51 %

Tabell 3 täcker bidragsformerna fritt projektbidrag, bidrag till forskningsmiljö, projektbidrag med inriktning inom HS.

Tabell 4. Jämställdhet. Könsfördelning i heltidsekvivalenter på lärosätena 2017–2021.

År	Kvinnor	Män
2017	49 %	51 %
2018	50 %	50 %
2019	51 %	49 %
2020	51 %	49 %
2021	51 %	49 %

Tabell 4 visar heltidsekvivalenterna för forskande och undervisande personal med forskarexamen inom områdena humaniora och samhällsvetenskap. Källa: UKÄ.

Den övervägande delen av Vetenskapsrådets finansiering är helt fri och tematiskt obunden. Detta antyder ett stort förtroende för forskarsamhällets förmåga att av egen kraft formulera de mest angelägna forskningsfrågorna. Till denna tillit finns det goda skäl. Till exempel visar ämnesrådets förra forskningsöversikt att forskarsamhället på egen hand och betydligt snabbare än det politiska systemet förmådde identifiera centrala samhällsutmaningar som senare blev föremål för särskilda regeringssatsningar.³

Liknande förhållanden kan noteras även för de nya nationella forskningsprogrammen om brottslighet, segregation och digitaliseringens samhällskonsekvenser. En omfattande forskning bedrevs långt innan något nationellt forskningsprogram för dessa områden kom på plats, som framgår av analyser genomförda i arbetet med de nationella forskningsprogrammets strategiska forskningsagendor.⁴ Denna uppstod som ett resultat av forskarnas egen orientering mot viktiga samhällsfrågor. Intresset inom forskarsamhället ökade för dessa områden långt innan de blev föremål för särskilda satsningar. Sambandet mellan särskilda satsningar och identifieringen av centrala samhällsutmaningar är därför något oklart, även om sådana satsningar kan motiveras på andra vis.

Forskningen som finansieras inom nationella forskningsprogram och andra tematiska satsningar har inte sällan en gränsöverskridande karaktär. Orsaken är att de samhällsutmaningar som identifieras ofta är komplexa och kräver samarbete mellan olika forskare med skilda perspektiv och färdigheter. Även i övrigt har numera forskningen inom humaniora och samhällsvetenskap en påtagligt interdisciplinär karaktär. Det förekommer en hel del forskningssamarbete både mellan enskilda ämnen inom området, men också i allt högre utsträckning med andra forskningsområden. I flera avseenden och på många områden är det till och med svårt att tala om interdisciplinär forskning till skillnad från disciplinär forskning, eftersom problemuppfattning och angreppssätt är av en fullständigt integrativ karaktär.

Forskning som inkluderar skilda vetenskapliga discipliner uppmuntras av många finansörer, inte minst Vetenskapsrådet. Det finns särskilda finansieringsinstrument både inom HS-området och för samarbeten med andra vetenskapsområden. Man kan dessutom notera att flerdisciplinär forskning på det hela taget klarar sig väl i den ordinarie beredningen, med något högre beviljandegrader än dem man ser för inomdisciplinär forskning.⁵

³ Forskningsöversikt 2019 Humaniora och samhällsvetenskap, Bilaga.

[Forskningsoversikt 2019 Humaniora och samhällsvetenskap - Vetenskapsrådet \(vr.se\)](https://www.vr.se/forskningsoversikt-2019-humaniora-och-samhallsvetenskap)

⁴ Forskningsagenda för det nationella forskningsprogrammet om brottslighet, Vetenskapsrådet, 2023. Forskningsagenda för det nationella forskningsprogrammet om segregation, Vetenskapsrådet, 2023. Forskningsagenda för det nationella forskningsprogrammet om digitaliseringens samhällskonsekvenser, Vetenskapsrådet, 2023.

⁵ Datapaket till ämnesråd och kommittéer, Ämnesrådet för humaniora och samhällsvetenskap, maj 2022, s. 19–21.

Svensk forskning inom humaniora och samhällsvetenskap står sig också väl internationellt. Forskningen har till exempel ett citeringsgenomsnitt i paritet med de främsta länderna.⁶ Andelen högciterade publikationer är naturligtvis långt ifrån detsamma som kvalitet. Detta gäller i synnerhet för humaniora och samhällsvetenskap där bara en del av den samlade forskningen ingår i de internationella databaserna och där publicerings- och citeringskulturen skiljer sig markant mellan ämnena. Men citeringsstatistiken visar ändå att svensk forskning får internationell uppmärksamhet i den grad som kan förväntas i jämförelse med världsgenomsnittet. Punktvisa och mer innehållsbaserade utvärderingar tyder också på att svensk forskning inom området håller god kvalitet i ett jämförande perspektiv.⁷

Svensk forskning inom humaniora och samhällsvetenskap har stora internationella konkurrensfördelar när det gäller tillgången på data. De svenska personbaserade registren har till exempel få om ens några motsvarigheter på andra håll. Detsamma gäller svenska historiska data där tidsseriernas omfattning för tidsspann och detaljrikedom saknar internationellt motstycke.

Den goda tillgången på persondata är av stor betydelse för uppbyggnad och drift av nationella infrastrukturer för att skapa, kurera och tillhandahålla data. Men relevanta infrastrukturer för området omfattar naturligtvis också laboriemiljöer med experimentell utrustning liksom arkiv och bibliotek för att bevara och tillhandahålla textbaserade datamaterial. Här finns en arbetsdelning mellan forskningsfinansiärer och lärosäten där de förstnämnda (i första hand Vetenskapsrådet) finansierar infrastruktur av gemensamt nationellt intresse medan lärosätena i varierande grad finansierar lokala infrastrukturer.

Forskarsamhället har i stor utsträckning börjat se finansiering av gemensamma infrastrukturer som kollektiva nyttigheter där ny forskningsmark kan brytas genom att slå sig samman i större konstellationer. Samtidigt återstår dock stora behov av infrastruktursatsningar inom humaniora och samhällsvetenskap som för närvarande inte täcks av forskningsfinansiärer eller lärosäten. Till exempel är den allra största delen av relevant textmaterial som tillhandahålls av bibliotek, muséer och arkiv fortfarande inte digitaliserat, vilket gör tillgängliggörandet av dessa material för forskning sårbart och omständligt. Behovet av ytterligare infrastrukturella satsningar för området understryks också av att det endast är en mindre del av finansieringen av de nationella infrastrukturerna som kommer humaniora och samhällsvetenskap till del.

För finansieringen av internationella infrastrukturer går en mycket liten del av denna till humaniora och samhällsvetenskap. Denna finansiering domineras av stora internationella anläggningar inom NT-området. Däremot är utgifterna för den internationella infrastrukturen som har sin tyngdpunkt inom humaniora eller

⁶ Datapaket till ämnesråd och kommittéer, Ämnesrådet för humaniora och samhällsvetenskap, maj 2022, s. 45.

⁷ Se till exempel "Quality and impact of research in political science in Sweden", Vetenskapsrådet, 2021. [Quality and impact of research in political science in Sweden - Vetenskapsrådet \(vr.se\)](https://www.vr.se/Quality-and-impact-of-research-in-political-science-in-Sweden)

samhällsvetenskap närmast försumbar. Detta till trots har vi bevittnat en mycket positiv utveckling av internationella datasamarbeten under de senaste decennierna, där svenska forskare inte sällan spelat en avgörande roll för att de etablerats och utvecklats.

För andra internationella samarbeten om forskningsfinansiering är det framför allt ramverksprogrammet inom Europeiska unionen som är av stor betydelse för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Här återfinns dels Europeiska forskningsrådets utlysningar av medel för framstående forskare på olika karriärsteg (Starting Grants, Consolidator Grants, Advanced Grants), dels de tematiserade utlysningarna för multinationella team av forskare. Utöver detta så deltar Sverige via Vetenskapsrådet i nordiska finansieringssamarbeten inom NordForsk samt i multilaterala europeiska samarbeten inom forskningsfinansiering inom samhällsvetenskap (NORFACE) och humaniora (HERA).

En viktig förändring i forskningslandskapet är att det från politiskt håll lagts allt större vikt vid att den forskning som finansieras ska kommuniceras tydligare till beslutsfattare och allmänhet. Detta inkluderar uppmuntran av samverkan med aktörer utanför forskarvärlden när forskningen designas, genomförs och kommuniceras. Ibland ingår till och med krav om samverkan som villkor för att forskningen ska finansieras. Vetenskapsrådet har dock varit mer återhållsamt på denna punkt och menar att samverkan ska uppmuntras när den tydligt bidrar till forskningens kvalitet. I stället har vikt lagts vid att tydligare kommunicera samhällsrelevansen i den fria forskningens resultat. I allmänhet bör det noteras att den forskarinitierade forskningen inom humaniora och samhällsvetenskap alltid haft ett stort inslag av samverkan med aktörer utanför forskarvärlden, som myndigheter, företag och andra organisationer liksom med grupper som direkt berörs av den aktuella forskningen.

Tillsynen av forskningsetiken i Sverige har genomgått påtagliga förändringar under senare år. Den relevanta lagstiftningen för forskare har visserligen i allt väsentligt kvarstått oförändrad sedan 2004, även om straffsatserna för lagöverträdelse har skärpts. Men Överklagandenämnden för etikprövning (ÖNEP) har – enligt det förtydligade tillsynsansvar de fick 2020 – på senare tid bedrivit en mer aktiv och egeninitierad tillsyn. Detta har gjort att juridiska överväganden fått en betydligt större roll i hur forskningsetiken hanteras praktiskt på lärosäten och i forskarsamhället.

3 Utmaningar och utvecklingsmöjligheter

3.1 Forskningsfinansiering och tematiska satsningar

För ÄR-HS del är den absolut viktigaste utmaningen områdets låga beviljandegrader. Som framgick ovan är finansieringsgraden för fri och obunden forskning inom humaniora och samhällsvetenskap alldeles för låg i jämförelse med andra ämnesområden. Detta får flera olyckliga konsekvenser. En är självklart att en hel del forskning av mycket god kvalitet inte kan finansieras i det skarpa konkurrensläget. En annan är att både potentiella sökande och beredningen av ansökningarna riskerar att demoraliseras av alltför låga beviljandegrader. Vid mycket låga beviljandegrader avskräcks forskare från att söka forskningsmedel, eftersom chansen att få finansiering bedöms som mycket liten. Mycket låga beviljandegrader kan dessutom göra att rena tillfälligheter avgör vilka yngre forskare som kan etablera sig som forskare åren efter disputation. Dessutom tenderar ett mått av slump att leta sig in i avgränsningen mellan de som beviljas och inte beviljas medel.

Den budgetökning som under senare år kommit forskare till del inom humaniora och samhällsvetenskap har till övervägande del kommit i form av särskilda tematiska satsningar som nationella forskningsprogram och andra mer kortsiktiga satsningar. Detta innebär att balansen mellan fri och tematiskt orienterad forskningsfinansiering håller på att förskjutas. Den andel av Vetenskapsrådets finansiering som har tematisk inriktning inom humaniora och samhällsvetenskap förväntas gå från cirka en femtedel 2020 till en tredjedel 2025.

De många och delvis överlappande särskilda satsningarna har dessutom förstärkt fragmenteringen av forskningsfinansieringen. Det blir allt svårare för forskare att orientera sig i utbudet av finansieringsmöjligheter samtidigt som den administrativa bördan hos forskningsfinansiärerna ökat påtagligt. Detta är knappast något som gynnar forskningens kvalitet.

Det finns dessutom en risk för att de många tematiska satsningarna konserverar och likriktar effekten när många forskningsfinansiärer riktar medel mot samma områden där risken alltid finns att det är gårdagens snarare än framtidens problem som fokuseras. Det tar tid att få särskilda satsningar på plats och när väl forskningen kommer i gång är det kanske andra samhällsproblem som är mer brännande.

De tematiska satsningarna har å andra sidan medfört mer ekonomiska resurser för i första hand samhällsvetenskaplig forskning, eftersom många av dessa särskilda satsningar kommit just här. Utan tematisk finansiering hade försörjningsläget för forskarna med stor sannolikhet sett ännu sämre ut. Dessutom har de tematiska utlysningarna en fördel i att forskarna inom ett visst område har lättare att finna varandra för utbyten och samarbeten, samtidigt som forskningen blir mer synlig för beslutsfattare och andra intressenter.

Det är av stor betydelse hur dessa tematiska satsningar hanteras av forskningsfinansiärerna. Som ett sätt att hantera särskilda satsningar inom det utrymme som regeringsuppdragen ger, har ÄR-HS valt att göra utlysningarna så breda och öppna som möjligt. ÄR-HS har även i övrigt skapat en beredning som liknar den öppna utlysningen så mycket som möjligt. På detta sätt kan forskarsamhällets kompetens och förmåga att formulera produktiva forskningsproblem nyttjas på bästa vis. Alltför smalt inriktade utlysningar och explicita krav på obligatorisk samverkan med aktörer utanför forskarvärlden riskerar i stället att begränsa forskningens frihet och därmed hämma dess fulla potential.

3.2 Interdisciplinär forskning och infrastrukturer

Som påpekades ovan har olika former av fler- och interdisciplinär forskning kommit att bli allt viktigare och det finns olika finansieringsinstrument som syftar till att stärka sådan forskning. Ämnesrådet ser positivt på denna utveckling och menar att det är sannolikt att många vetenskapliga framsteg grundas i sådan forskning framöver. Samtidigt är det viktigt att utlysningar och andra finansieringsmöjligheter styrs av forskningsproblemens art och inte av påbud från finansiärerna.

Även rent inomdisciplinära forskningsprojekt är naturligtvis viktiga för forskningsmässig fördjupning och koncentration. Starka discipliner och framgångsrikt interdisciplinärt samarbete står dessutom inte i någon motsättning till varandra. Tvärtom kräver ett framgångsrikt samarbete djupa ämnesmässigt förankrade kunskaper och färdigheter och det är ofta inom vetenskapliga discipliner sådana kunskaper och färdigheter förmedlas. Det viktiga är att instrumenten för finansiering inte försvårar interdisciplinär samling och inriktning där sådan är motiverad. Det är också viktigt att de forskare som tidigt i karriären etablerar en tydlig interdisciplinär profil inte får svårt att få tjänster på lärosäten och andra forskningsinstitutioner. Idag är till exempel meritering som docent eller professor oftast så tydligt ämnes- och institutionsbunden att karriärer försvåras som spänner över olika ämnesområden.

Radikalt interdisciplinär forskning – där ämnen som sällan kommer i kontakt med varandra kan hitta produktiva samarbetsformer – är potentiellt synnerligen värdefull. Utlysningar för att skapa sådana konstellationer av forskare finns nu både hos Vetenskapsrådet och hos andra forskningsfinansiärer (till exempel NordForsks satsning på "interdisciplinary research") och har skapat mycket lovande samarbeten. I sådana samarbeten är det av stor vikt att alla de ingående disciplinerna och perspektiven ges likvärdig vikt och status. Ibland har det – till exempel i EU:s utmaningsdrivna delar av ramverksprogrammen – funnits en olycklig tendens till att humaniora och samhällsvetenskap reduceras till stödfunktioner i projekt som till övervägande del har en medicinsk eller naturvetenskaplig inriktning. Det är inte en konstruktiv grund för produktiva samarbeten mellan skilda vetenskapsområden.

Om interdisciplinär forskning är en viktig kollektiv angelägenhet för forskarsamhället, är satsningar på gemensam infrastruktur en annan. Här är det

viktigt att finna former för finansiering av sådana infrastrukturer som är lämplig för humaniora och samhällsvetenskap.⁸ Ibland är området precis som andra vetenskapsområden i behov av stora nationella och internationella satsningar som kräver en hög grad av samordning och kraftsamling. Samtidigt är infrastrukturer av nationellt intresse inom humaniora och samhällsvetenskap ofta av ”medelstor” karaktär. För att komma i fråga för nationell finansiering krävs idag ofta att dessa medelstora infrastrukturer slår sig samman till stora konstellationer. Detta medför inte sällan en ökad byråkratisering och ökade transaktionskostnader som inte nödvändigtvis motsvaras av stora forskningsmässiga samordningsvinster. Vidare utgör nästan alltid personal den stora kostnaden för HS-infrastrukturer medan investeringskostnaderna ofta är mycket små. Den nationella finansieringen av infrastrukturer behöver därför ta hänsyn till olika forskningsområdens skilda karaktärer och anpassa finansieringens struktur och former efter dessa. Ett sådant utpräglat ”portföljtänkande” skulle också minska risken för att fördyringar av stora internationella infrastrukturer på NT-sidan tränger undan viktiga infrastruktursatsningar inom HS-området.

Ett infrastrukturellt problem av högsta rang för forskare inom humaniora och samhällsvetenskap är att en så liten del av bibliotekens, muséernas och arkivens samlingar är digitaliserade. Detta gör systemet sårbart, vilket visades på ett närmast övertydligt vis under covid19-pandemin, då forskare under lång tid inte kunde komma åt de samlingar av tryck, handskrifter och föremål som deras forskning var helt beroende av. Dessutom pågår en fortlöpande gallring av tryckta samlingar på biblioteken, som varken är helt systematisk eller helt transparent. Denna gallring äger ibland rum utan att forskarsamhället konsulteras. Det saknas en övergripande nationell samordning och strategi för vad dessa gallringar ska omfatta och detta riskerar att för alltid omöjliggöra forskning av vital betydelse.

En förbättrad omsorg om de existerande samlingarna behöver också motsvaras av högre kvalitet i insamlingen. Där är en förbättrad samverkan mellan forskare och minnesinstitutioner av största betydelse. På motsvarande vis är det helt nödvändigt att forskarsamhället konsulteras när Statistiska centralbyrån och andra statistikproducenter gallrar i sina tidsserier och indikatorer, så att inte viktigt datamaterial förstörs för forskningen.

Det bör understrykas att en stärkt finansiering av infrastrukturen inte får gå ut över de fria forskningsmedlen. Risken att omfattande infrastrukturinvesteringar går ut över den forskarinitierade forskningen behöver kontinuerligt tas hänsyn till, så att inte resurser allokeras fel i det samlade forskningssystemet.

⁸ Avsnitten om infrastruktur bygger till viss del på Maria Stanfors och Stefan Gelfgren "Rapport till RFI angående forskningsinfrastruktur inom humaniora och samhällsvetenskap", Vetenskapsrådet, 2020.

3.3 EU:s forskningsfinansiering

För EU:s forskningsfinansiering ser ämnesrådet framför allt två utmaningar att ta sig an för det svenska forskarsamhället. Den ena är att alltför få svenska forskare inom humaniora och samhällsvetenskap söker bidrag från Europeiska forskningsrådet (European Research Council, ERC).⁹ Det finns goda skäl att tro att fler ansökningar från Sverige också skulle leda till fler beviljade bidrag. På en aggregerad landsnivå finns nämligen ett starkt samband mellan hur många bidrag som söks från ERC och hur många som så småningom beviljas. Läget är på intet vis prekärt men här tycks ändå finnas en betydande förbättringspotential.

Det finns därför viktiga möjligheter för svenska forskningsfinansiärer och lärosätenas Grant Offices att ännu tydligare än idag uppmuntra svenska forskare att söka och ge dem det stöd de behöver i själva ansökningsprocessen samt hjälpa dem att administrera beviljade bidrag. Men en väl så viktig – kanske till och med viktigare – roll har de lokala forskningsmiljöerna. Det är framför allt här som forskare uppmuntras till eller avskräcks från att söka ERC-bidrag. Bland många forskare tycks det finnas en uppfattning att dessa bidrag är mycket svåra att få och synnerligen krångliga att administrera. Inget av detta är sant – i själva verket ligger beviljandegraden på ungefär samma nivå som för projektbidrag på Vetenskapsrådet. Med adekvat lokalt stöd är den administrativa bördan inte påtagligt större än den för de nationella bidragen, något som skulle behöva framhållas tydligare i de forskningsmässigt starka lokala miljöerna.

För den mer utmaningsdrivna forskningsfinansieringen inom den så kallade andra pelaren i EU:s ramprogram Horisont Europa finns andra utmaningar. Dessa har en utpräglad top-down-karaktär där definierade samhällsutmaningar specificeras och inlöses i utlysningar som inte sällan har en mycket detaljerad inriktning. En inriktning som i sin tur kan göra det svårt för forskarna att formulera de forskningsmässigt mest motiverade frågorna. Ibland är det dessutom svårt att se exakt var de detaljerade utlysningarna kommer från och varför just dessa setts som angelägna. Synpunkter på program och utlysningar efterfrågas ofta med mycket korta tidsmarginaler och det är svårt att spåra huruvida synpunkterna får några effekter på programtexter och utlysningar. Vidare är dessa bidrag förhållandevis administrativt betungande att driva och återrapportera, vilket äter värdefull tid som kunde användas till forskning.

Sammantaget gör detta att de starkaste forskarna i Sverige – som kan hitta annan finansiering för sin forskning – inte söker i dessa utlysningar i den omfattning som är möjlig. Här finns utrymme för betydande förbättringar som kräver ett långsiktigt och systematiskt arbete för att på sikt kunna påverka utformningen av EU:s forskningsfinansiering.

⁹ Detta avsnitt bygger på rapporten "Söktryck och framgång vid Europeiska forskningsrådet 2020. En analys med fokus på humaniora och samhällsvetenskap i Sverige", Vetenskapsrådet, 2020. [Söktryck och framgång vid Europeiska forskningsrådet \(vr.se\)](https://www.vr.se/Söktryck-och-framgång-vid-Europeiska-forskningsrådet-2020)

3.4 Forskningens integritet och forskningsetik

De ståndpunkter och rekommendationer som återfinns i denna översikt andas som framgår stor tilltro till forskarnas och forskarsamhällets egen förmåga att identifiera och ta sig an de mest angelägna samhällsfrågorna. För att en sådan tilltro ska vara befogad och kunna upprätthållas även i förhållande till allmänhet och beslutsfattare krävs naturligtvis att forskarsamhället kan upprätthålla sin etik och integritet.¹⁰ Under senare tid har uppmärksammade fall av oredlighet i forskning skapat ifrågasättanden om forskning är pålitlig och om forskare är hederliga, något som lett till krav på åtgärder.

Oredlighet i forskningen är naturligtvis ett problem som måste motverkas och stoppas. Men frågan om forskningens integritet är större än så. Det handlar i många fall om mer subtila förhållanden. Det kan handla om en stark vilja att hitta spännande forskningsresultat som driver forskaren att hantera data och analyser på problematiska vis. Eller om svårigheter att skilja forskarrollen från rollerna som aktivist eller rådgivare. Det kan också röra sig om forskningsområden som forskare undviker för att det personliga obehaget blir för stort.

En annan aspekt av forskningens integritet rör den alltmer "marknadiserade" styrningen av universiteten. Kvantitativa indikatorer för framgångsrik forskning samt en ökad betoning av konkurrens lärosäten emellan riskerar att gynna vissa typer av projekt och vissa former av publicering, medan mer långsiktig forskning får stå tillbaka. I kombination med att forskarnas administrativa börda ökat markant riskerar denna utveckling att försämra förutsättningarna för det fria sanningssökandet liksom för det gemensamma kollegiala ansvaret.

Det finns med andra ord starka skäl till fortsatt systematisk reflektion i forskarsamhället och att etablera incitament och strukturer som stärker snarare än undergräver forskningens integritet.

Som framgått har den juridiska tillsynen av forskningsetiken skärpts. Vissa aspekter av detta har framkallat stor oro bland forskare och lett till en omfattande debatt om eventuella negativa följder av den rättsliga regleringen och tillsynen på området.¹¹ Denna oro grundas på osäkerhet inom forskarsamhället hur den nuvarande lagstiftningen ska tolkas och vilken rättspraxis som gäller.

¹⁰ Frågor om forskningens integritet avhandlades på en särskild heldagskonferens i Vetenskapsrådets regi den 16 mars 2022. [Temadag om forskningens integritet - Vetenskapsrådet \(vr.se\)](#)

¹¹ Se till exempel debatt och rapportering i Universitetslärares; <https://universitetslararen.se/2022/02/09/det-var-en-chock-att-bliatalsanmald/>; <https://universitetslararen.se/2022/02/09/bade-onep-och-aklagare-famlar-i-det-nya-systemet/>; <https://universitetslararen.se/2022/03/25/klargorande-fran-onep-om-kansliga-personuppgifter/>; <https://universitetslararen.se/2022/04/07/stora-konsekvenser-for-doktorand-som-stoppades-i-etisk-granskning/>; <https://universitetslararen.se/2022/04/28/ny-tillampning-av-etikprovningslagen-orimlig-kostsam-och-tidsodande/>; <https://universitetslararen.se/2022/05/12/bortom-forskningsetiken-skymtar-omdomesformagan/>

Forskarsamhället har i och med den skärpta tillsynen fått nya insikter om att lagen omfattar fler typer av forskning än man tidigare trott. Exempelvis har många forskare förvånats över att det inte finns något tydligt undantag för behandling av känsliga personuppgifter som personen i fråga själv gjort offentliga eller som förekommer indirekt eller i avidentifierad form i offentligt material.

Ett annat problem som aktualiserats rör frågan om hur behandling av personuppgifter ska hanteras som samlats in oavsiktligt i samband med intervjuer och observationer. Det kan handla om forskning som inte avsetts beröra känsliga personuppgifter och därför inte etikprövats men ändå kommit att inkludera sådana. Det är svårt att på förhand veta exakt vad intervjupersoner kommer att berätta eller exakt vad observationerna gör synligt. När data väl finns på plats är det för sent att etikpröva projektet. Ingen forskare vill hamna i en situation där en datainsamling behöver pausas medan ett etiktillstånd hämtas in, där intressanta forskningsresultat inte kan rapporteras eller där forskningsmaterial måste kasseras för att det innefattar känsliga personuppgifter. Därför torde etiktillstånd behöva sökas för en mycket stor del av datainsamlingar som inkluderar öppen interaktion med människor. Frågan är om detta verkligen är vad lagstiftaren avsåg.

Ett ytterligare problem handlar om vad exakt som är en ”känslig personuppgift”. Lagen anger att frågor om bland annat politiska åsikter, religiös åskådning, hälsa och facklig tillhörighet utgör känsliga personuppgifter, men det är långt ifrån självklart hur detta ska operationaliseras. För att ta ett exempel: Vad utgör en fråga om ”politiska åsikter”? En snäv tolkning ger vid handen att det handlar om hur människor röstar eller vilka partisympatier de har. En vid tolkning innefattar varje yppande av åsikt i någon samhällspolitisk fråga, vilket torde innebära att en mycket stor andel av forskningen skulle behöva etikprövas. Operationaliseringen av vad som utgör en känslig personuppgift tycks varken glasklar eller stabil över tid och skapar stor osäkerhet bland forskare om vad som egentligen gäller.

Ett tredje moment som skapat oro är hur avvikelser ska hanteras. ÖNEP ser i dagsläget inget alternativ till att åtalsanmäla det som inte stämmer överens med lagen. Domstolarna har emellertid i de flesta fall valt att inte pröva dessa anmälningar. Det betyder att tillsynsmyndigheten lämnats utan vägledning om exakt hur gällande lag ska tolkas. Bland forskare har åtalsanmälningarna lett till stor osäkerhet och en påtaglig rädsla för rättsliga konsekvenser.

Ett sista problem gäller hur forskning ska hanteras där data samlas in utomlands. Här verkar praxis ha förändrats från ståndpunkten att sådan forskning ska hanteras av tillståndsgivande myndigheter i det land där data samlas in, till att

<https://universitetslararen.se/2022/06/09/ministern-jag-nas-av-oron-kring-etiklagen/>;
panelsamtal i tidskriften Sociologisk forskning, <http://du.diva-portal.org/smash/get/diva2:1638970/FULLTEXT01.pdf>; <https://www.dn.se/debatt/lat-inte-fallet-macchiarini-strypa-forskningen-i-sverige/>;
<https://www.tidningencurie.se/debatt/lat-onep-slippta-anmala-lindrigare-brott-mot-etikprovningsslagen>

hävda att den ska etikprövas i Sverige om någon del av forskningsprocessen (som dataanalys och rapportförfattande) äger rum i Sverige. Eftersom lagen inte förändrats utan endast praxis, skapar det en osäkerhet som kan vara särskilt besvärlig att hantera i internationella samarbeten. Vidare kan den praxis som rådde vid själva tillfället för datainsamlingen vara en annan än den som råder när data ska analyseras och så småningom arkiveras, vilket också skapar osäkerhet. Det faktum att ansökningar om etikprövning måste författas på svenska bidrar även till att försvåra internationella samarbeten.

Det är inte alltid lätt att bedöma i vilken mån de problem som rapporteras bygger på felaktiga föreställningar hos forskarna, är ett resultat av en försiktighetskultur bland lärosätenas jurister eller är reella problem med dagens lagstiftning. Alla strävar efter att göra rätt men problem kvarstår. Som ett litet men tydligt exempel har många forskare uppfattat de mallar som Etikprövningsmyndigheten tillhandahåller för att inhämta samtycke från intervjupersoner, som något de måste använda och som kan försvåra interaktionen med intervjupersonerna.

Osäkerheten och oron för etikprövningen riskerar också att försvåra övergången till öppen tillgång till forskningsdata. Många forskare – och då framför allt de som använder intervju- och observationsdata – tvekar inför att göra sina data tillgängliga för andra forskare. Skälet är att de befärar att spår av känsliga personuppgifter i datan kan leda till anmälningar och rättsliga konsekvenser.

I allmänhet finns en risk att den nuvarande rättsliga regleringen och tillsynen av forskningsetiken leder forskarna i riktning mot ett "juridifierat" och regelfokuserat förhållningssätt, där det viktiga blir att göra rätt ur en rent juridisk synvinkel snarare än att tillämpa ett gott etiskt och professionellt omdöme. Det man önskar av forskarsamhället är en omsorgsfullt reflekterad praktik på det forskningsetiska området där frågan om hur man undviker att människor lider skada eller obehag av den forskning de ingår i, är levande genom hela forskningsprocessen. Här har också forskningsfinansiärerna ett ansvar för att denna typ av reflekterande överväganden ingår i forskningsprojektens design och bedöms som en del av forskningens allmänna kvalitet.

3.5 Strategiska utvärderingar

En annan utmaning för forskningsområdet rör omfattningen och inriktningen på särskilda utvärderingar av forskningens kvalitet och genomslag. Alla lärosäten utför idag någon form av periodiska utvärderingar av sin egen forskning. Därutöver granskar UKÄ universitetens kvalitetsarbete medan Vetenskapsrådet har regeringens uppdrag att göra nationella utvärderingar av discipliner och forskningsområden.

Det är oklart i vilken mån denna utvärdering verkligen bidrar till att höja forskningens kvalitet och genomslag. Det är inte uppenbart på vilket sätt resultaten kan användas av lärosäten, forskningsfinansiärer och forskningsmiljöer för att stärka verksamheten. Resultaten inskränker sig oftast till ett konstaterande att vissa faktorer finns eller inte finns på plats eller till ”ligatabeller” över olika miljöers prestationer. De senare används inte sällan av

lärosäten för extern marknadsföring av oklar art och bidrar därmed till en osund fixering vid marknadsemulerande rankningar. Det är i det närmaste omöjligt att få någon tydlig bild av framgångsfaktorer eller praktisk vägledning ur dessa utvärderingar om hur forskningsmiljöer bör organiseras eller forskare rekryteras. Utvärderingarna har idag nästan uteslutande en legitimerande och marknadsförande funktion genom att presentera för beslutsfattare vilken forskning som bedrivs för skattebetalarnas pengar och huruvida denna är av god kvalitet. Det är naturligtvis inte oväsentligt, men frågan är om så mycket möda ska användas för ett så begränsat syfte.

Ett alternativ till dagens nationella utvärderingar kan vara att i högre utsträckning inrikta sådana på strategiskt intressanta områden och forskningsmiljöer. Här kan det vara intressant att studera både internationellt framgångsrika miljöer, områden i snabb tillväxt ('take-off'), områden som gått tillbaka eller stagnerat och områden som länge dragits med problem ifråga om kvalitet och aktivitet. Här kan man också få en bild av vad det är som skapar framgång och motgång och vilka strategier och förhållningssätt som är de lämpligaste för att förbättra ett område eller behålla en stark position.

Att identifiera sådana strategiskt intressanta områden är naturligtvis en grannlaga och komplicerad uppgift. Ämnesrådet menar dock att en sådan inriktning på utvärderingar kan ha potential att stärka forskningsmiljöer och förbättra forskningens kvalitet som dagens utvärderingar inte riktigt har. Vi vill vara tydliga med att det alternativet är just ett alternativ, inte ett tillägg till de nuvarande nationella utvärderingarna. Forskarsamhället är inte betjänt av fler utvärderingar, bara av bättre sådana.

3.6 Meritering och rekrytering

En central fråga för forskningsområdets framtid rör frågan om hur meriter ska bedömas och hur rekryteringen till forskningsmiljöerna fungerar. Här vill ämnesrådet för det första understödja den rörelse på europeisk nivå som strävar mot en breddad meritbedömning och ett minskat beroende av kvantitativa indikatorer (som citeringsindex och impact-faktorer) i bedömning av publiceringsmeriter.¹² Dagens situation uppvisar vissa dysfunktionella drag, som publikationshets, ensidigt gynnande av särskilda publiceringsformer och kanaler, meningslösa och tidsödande rankningar av individer och forskningsinstitutioner och en underinvestering i väsentliga forskningsuppgifter utöver det rena publicerandet.

Det senare handlar till exempel om meritvärdet av att bygga upp och underhålla väsentliga infrastrukturer eller att upprätthålla centrala faktorer i en väl fungerande forskningskultur (handledning, seminarier med mera). Kvantitativa indikatorer kan vara användbara om de används med förnuft och som ett av flera inslag i bedömningar. Men de får aldrig ersätta en faktisk bedömning av

¹² <https://www.scienceeurope.org/our-priorities/research-assessment/>

innehållet i det som publiceras och en bedömning av meriter som även omfattar annat än publikationer.

Samtidigt är det viktigt att vara försiktig om förändringar i meritbedömningen. Det centrala måste hela tiden vara forskningens kvalitet och vilka insatser som gagnar denna. Löst definierade kriterier om meriter riskerar att lägga alltför stor vikt vid vad forskaren berättar om sina förtjänster jämfört med vad som faktiskt åstadkommits. Lösa kriterier torde dessutom ha negativa konsekvenser för jämställdhet och mångfald. Förändringar av meritbedömningssystemet får inte heller underblåsa de tendenser till sammanblandning av forskning, marknadsföring och affärsverksamhet som kommit att präglade delar av det svenska forskningssystemet.

Ämnesrådet vill understryka vikten av att bättre fungerande tjänster för alla karriärsteg kan tillhandahållas genom en tydligare samverkan mellan lärosäten och forskningsfinansiärer. Till största delen är frågan om rekrytering och tydliga karriärvägar en fråga som lärosätena äger. Detta förhindrar dock inte att man genom dialog och de goda exemplens makt kan hitta gemensamma vägar framåt. Vägar som skapar långsiktigt hållbara arbetsvillkor och karriärmöjligheter för forskare och som stimulerar rörlighet och intellektuell förnyelse. Här finns till exempel en möjlighet för forskningsfinansiärer att stimulera en ökad rörlighet genom att utlysa forskningsbidrag och andra stöd där vikten av rörlighet tydligt framhålls. Idag varierar former för rekrytering avsevärt mellan olika forskningsmiljöer. Vissa rekryterar framgångsrikt på en internationell akademisk arbetsmarknad medan andra i huvudsak är internt rekryterade. På det hela taget är rörligheten mellan lärosäten och forskningsmiljöer relativt liten inom svensk forskning, vilket även gäller humaniora och samhällsvetenskap.¹³

Avslutningsvis vill ämnesrådet peka på det allvarliga läget för kompetensförsörjning inom många av områdets mindre ämnen. I den förra forskningsöversikten underströk ämnesrådet behovet av nationella forskarskolor, både för att stärka finansieringen av doktorandutbildningen inom mindre ämnen och för att höja kvaliteten genom nationell samordning.¹⁴ Dessa forskarskolor har nu blivit verklighet och kommer att påbörja sin verksamhet under 2023. De är ett välkommet tillskott till finansieringen av doktorandutbildningen vid lärosätena men löser naturligtvis inte i sig själva de långsiktiga problemen med kompetensförsörjningen. Här finns skäl att satsa långsiktigt på utvidgade och stärkta nationella forskarskolor, finansierade antingen genom forskningsfinansiärer eller genom samordning lärosäten emellan.

¹³ Forskningsbarometern 2021, Svensk forskning i internationell jämförelse. Vetenskapsrådet, 2021, s. 56–57. [Forskningsbarometern 2021 - Vetenskapsrådet \(vr.se\)](#); "Rekrytering av forskare och lärare med doktorsexamen vid svenska lärosäten." Vetenskapsrådet, 2016, s. 17–18. [Rekrytering av forskare och lärare med doktorsexamen vid svenska lärosäten \(vr.se\)](#)

¹⁴ Forskningsöversikt 2019 Humaniora och samhällsvetenskap, s. 24–25. [Forskningsöversikt 2019 Humaniora och samhällsvetenskap - Vetenskapsrådet \(vr.se\)](#)

4 Rekommendationer

Den första och viktigaste rekommendationen från ämnesrådet är att finansieringen av den fria forskningen inom humaniora och samhällsvetenskap är i stort behov av en kraftfull förstärkning. I 2019 års forskningsöversikt angavs en resursförstärkning på 50 procent som en rimlig nivå, en slutsats som vi ställer oss bakom även i denna forskningsöversikt. Det skulle för Vetenskapsrådets del på sikt möjliggöra en höjning av beviljandegraden från nuvarande 10–11 procent till 15–16 procent. Detta skulle avsevärt minska den nackdel forskare inom humaniora och samhällsvetenskap har jämfört med forskare inom andra ämnesområden och därmed bidra till att mycket potentiellt värdefull forskning kan genomföras som inte kan finansieras idag.

För den framtida finansieringen ser ämnesrådet att den nuvarande mixen av små och medelstora satsningar varit tillfredsställande. Såväl enskilda forskningsprojekt (typisk storlek 1–4 forskare, 5–6 mnkr över 3–4 år) som bredare medelstora forskningsprojekt (typisk storlek 4–8 forskare, 15–20 mnkr över 5–6 år) bör ingå i mixen av det som finansieras. Därmed kan också de satsningar ämnesrådet ansvarar för på ett värdefullt sätt komplettera de större program- och excellensmedel som Vetenskapsrådets styrelse, Riksbankens Jubileumsfond och Europeiska forskningsrådet utlyser.

För tematiska satsningar inom ämnesrådets ansvarsområde avser ämnesrådet att även i framtiden vara synnerligen återhållsam med egna satsningar. Denna och tidigare forskningsöversikter visar att forskarsamhället på egen hand klarar att identifiera centrala samhällsutmaningar i sin forskning och snabbt styra om forskningen mot nya brännande samtidsfrågor. Det snabbaste och mest effektiva sättet att få en samhällsrelevant forskning är alltså att satsa mer på den fria forskarstyrda forskningen.

Ämnesrådet anser att det är viktigt att de tematiska satsningar som ändå torde komma i form av särskilda regeringssatsningar (som nationella forskningsprogram och andra särskilda satsningar) blir långsiktiga och breda och utformas så att forskarsamhällets förmåga till adekvat problemformulering tas till vara på bästa sätt. De tematiska satsningarnas innehåll och struktur bör utformas i dialog med forskarsamhället utifrån ett tydligt definierat långsiktigt kunskapsbehov. Inrättande av former för rådslag med forskarsamhället är därför viktiga om de tematiska satsningarna ska resultera i forskning av högsta kvalitet. Utlysningar inom sådana särskilda satsningar bör i största möjliga mån modelleras efter forskningsfinansierarnas öppna utlysningar. Ämnesrådet betonar också att forskningssatsningar inte bör styras av en politisk vilja att lyfta fram vissa samhällsfrågor som särskilt behjärtansvärda eller vissa grupper som särskilt drabbade – utan av ett långsiktigt kunskapsbehov av centrala samhällsutmaningar. Därmed bör sådana satsningar begränsas till de mest angelägna områdena.

Interdisciplinära projekt och miljöer bör främjas och utvecklas. Finansieringsinstrument ska utformas så att de underlättar fler- och interdisciplinära angreppssätt. Sådana integrativa ansatser bör dock motiveras utifrån forskningens behov och forskningsproblemens karaktär, snarare än att föreskrivas av finansiärer. Forskningsfinansiärer och lärosäten bör gemensamt försöka skapa bättre förutsättningar för karriärer som spänner över skilda ämnesområden, till exempel genom att revidera stelbenta meriteringssystem (exempelvis om docent- och professorsmeritering måste vara knuten till specifika ämnen och institutioner).

Ämnesrådet ser det som prioriterat att stärka bättre fungerande karriärvägar och öppen meritokratisk rekrytering med forskningens kvalitet i centrum. Satsningar på postdoktorsbidrag och andra stödformer för nydisputerade är viktiga ingredienser, men det är också viktigt att se till att det för senare karriärsteg finns tjänster att söka som tillsätts i öppen konkurrens. Meritbedömningen bör baseras på vad som faktiskt åstadkommit och inte med utgångspunkt i var eller i vilken form insatser gjorts. Satsningen på nationella forskarskolor bör fortsätta och förstärkas, med särskild tonvikt på små ämnen med uppenbara kompetensförsörjningsproblem.

Ämnesrådet vill vidare betona vikten av en flexibel och nationellt samordnad infrastrukturfinansiering. För HS del handlar detta om att få till stånd en infrastrukturfinansiering som även motsvarar ämnesrådets behov av ”medelstora” infrastrukturer i form av databaser, laboratorier, repositorier med mera. Ämnesrådet vill understödja ett tydligt ”portföljtänkande” inom infrastrukturfinansieringen, så att inte fördyringar av internationella storskaliga infrastrukturer riskerar att tränga undan nationell finansiering inom HS-området.

Ämnesrådet uppmanar regeringen till en storskalig satsning på digitalisering av bibliotekens, museernas och arkivens samlingar för att säkerställa att samlingarna bevaras och görs tillgängliga. Därtill bör den fysiska tillgängligheten av arkiv, bibliotek och muséer säkerställas vid samhällskriser. Det är dessutom av största vikt att tillsammans med bibliotek, arkiv, muséer, statistikproducenter och lärosäten säkerställa att forskarsamhället systematiskt konsulteras både vid insamlingar och gallringar av tryckta samlingar och statistiska indikatorer, så att inte väsentliga forskningsmaterial går förlorade eller aldrig kommer till stånd.

Sveriges deltagande i internationella sammanhang bör stärkas. Detta gäller i första hand de stora medel som förmedlas i EU:s forskningssystem som Europeiska forskningsrådet. Här bör ett systematiskt och långsiktigt arbete bedrivas för att göra det mer attraktivt för svenska forskare att söka och få sådana forskningsmedel. Både den lokala forskningsledningen, lärosäten och forskningsfinansiärer har här viktiga roller att spela.

Ämnesrådet föreslår vidare att utvärderingar av forskningens kvalitet och genomslag i större utsträckning fokuserar på strategiskt intressanta områden, snarare än att organiseras per disciplin eller lärosäte. På så sätt kan lärdomar dras både från områden med stark tillväxt och framstående internationell position och

från områden som tappat mark eller där stagnation inträtt. Sådana områden följer sällan disciplingränser eller lärosätenas organisering utan gäller oftast mer specifika delområden och underdiscipliner.

Sist men inte minst vill ämnesrådet att frågor om forskningsetik och forskningens integritet fortsätter att vara föremål för en djupgående och kontinuerlig reflektion. Samtidigt som personlig integritet och värdighet naturligtvis måste skyddas, bör den rättsliga regleringen av forskningsetiken inte bidra till att angelägen forskning försvåras på ett oproportionerligt sätt eller att forskare oförskyllt hamnar i rättsligt trångmål. I detta avseende är några moment av särskilt intresse.

Det är för det första angeläget att få till stånd en dialog mellan politiken, forskningsfinansiärer, lärosäten och tillsynsmyndigheter om huruvida nuvarande lagstiftning och praxis verkligen fyller sitt ändamål.¹⁵ För det andra handlar det om att i samråd mellan forskningens huvudmän och tillsynsmyndigheter förstärka informations- och stödinsatser riktade till forskarsamhället. För det tredje tycks hela etikprövningssystemet vara moget för en översyn i ljuset av den samlade erfarenheten på området.¹⁶

Därutöver handlar det om att samtidigt som samverkan med externa intressenter uppmuntras om forskningens kvalitet stärks, att försvara forskningens integritet och autonomi mot alltför långtgående samverkanskrav. Det är också centralt att universitetens styrning inte begränsar forskarnas kreativitet genom en ensidig fokusering på benchmarking och ranking, och att administration inte tillåts ta för stor del av forskarnas tid. Till sist handlar det om att i vid mening främja en god forskningskultur där det fria sanningssökandet står i centrum och där karriärmässigt framdrivna krav eller rollsammanblandning inte lockar forskare till otillbörliga tillvägagångssätt. Här har forskningsfinansiärerna en viktig roll i att skapa incitament för en öppen, transparent och tillförlitlig forskning.

Om dessa rekommendationer genomförs är det ämnesrådets uppfattning att detta väsentligt skulle stärka långsiktigheten i forskning och forskningsfinansiering, skapa en bättre hållbarhet ifråga om forskares arbetsvillkor och karriärmöjligheter samt värna forskningens integritet och autonomi.

¹⁵ Som ett led i etablerandet av en sådan dialog planerar ÄR-HS att i samarbete med Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté genomföra en heldagskonferens på temat forskningsetik under våren 2023.

¹⁶ En uppfattning som delas av SUHF:s expertgrupp för etikfrågor [Replik: Se över hela etikprövningssystemet - Tidningen Curie](#)

Vetenskapsrådet